
ІСТОРІЯ БУКОВИНИ ТА ПІВНІЧНОЇ БЕССАРАБІЇ (ХОТИНЩИНИ)

УДК 94 (477): 94 (478)

**Возний Ігор
(Чернівці)**

ГОНЧАРНА СПРАВА ТА КУХОННІ ГОРЩИКИ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ МІЖ ВЕРХНІМ СІРЕТОМ ТА СЕРЕДНІМ ДНІСТРОМ У X – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIII ст.

У статті розглядаються питання розвитку гончарної справи на сільських поселеннях X – першої половини XIII ст., зокрема конструкції гончарних двокамерних печей з вертикальною подачею гарячого повітря через тепловівідні канали без опорного стовпа та основні типи кераміки, які на підставі стратиграфічних даних можна поділити на три хронологічні періоди. Описуються: прості горщики, горщики з накривками з однією чи двома ручками, миски, корчаги, кринки, ковші, світильники тощо.

Ключові слова: *столовий посуд, облицювальна плитка, кахлі, гончарна піч, шамот, жорства, дрібнозернистий пісок, гончарний круг, каолінова глина.*

На досліджуваній території досить розвиненою була гончарна справа. При повсюдному застосуванні в побуті глиняного посуду вона була розвинута як в містах, так і в селах. Все це спричинило масові поставки продукції цієї галузі ремесла на внутрішній ринок і постійне збільшення асортименту.

Гончарне виробництво на теренах краю репрезентоване небагаточисельними залишками ремісничих майстерень та значною кількістю керамічного матеріалу у вигляді готових виробів та їх фрагментів (посуд, облицювальна плитка, кахлі). Використовувалася при цьому звичайна залізиста глина, яка під час випалу в результаті перетворення заліза в оксид давала виробам червоне або жовтувате забарвлення. Гончарі при виробництві посуду рідко використовували чисту глину, оскільки під час випалювання вона давала усадку і тріскалася. Для цього до глини додавали знежирюючі домішки: полу, товчений черепашник, а для підвищення вогнетривкості виробів – жорству, шамот, дрібнозернистий пісок¹.

Більшість давньоруської кераміки виготовлено на гончарному крузі. Але, оскільки гончарні круги робилися з дерева, то будь-яких залишків їх деталей на досліджуваних теренах не збереглося. Найповніше техніка гончарного ремесла представлена на стадії випалу виробів за залишками гончарних горнів. На сьогоднішній день на відкритих

поселеннях археологічно зафіксовано 6 гончарних горнів. Всі вони належать до двокамерних печей з вертикальною подачею гарячого повітря через тепловівідні канали без опорного стовпа. Так, у с. Біла, в західній частині давньоруського селища, на окремії низькій терасі лівого берега р. Білої виявлено 6 зруйнованих напівземлянок. У березі тераси знайдено зруйновану двоярусну гончарну піч, влаштовану в ямі глибиною 1,9 м. Її діаметр складав 1,5 м. У руйновищах печі знайдено уламки слов'янської ошлаковані кераміки. На терасі виявлені уламки давньоруської кераміки XIII ст., вони зосереджувалися на місці зруйнованих наземних знищених пожежею будівель².

На поселенні XII – першої половини XIII ст. с. Перебиківці, в урочищі Левада, досліджено двоярусний гончарний горн³. Такий же горн і керамічні шлаки виявлено під час розкопок на давньоруському поселенні в с. Репуженцях⁴.

Біля с. Комарів на правому березі р. Дністер виявлено гончарну майстерню, до складу котрої входило три двоярусних горни без опорних стовпів⁵. Вони були викопані в материк, а стіни обмашені рідкою глиною з рослинними включеннями і випалені. Діаметр основи куполоподібних випалювальних камер становив 1,2 м, а висота збереженої частини стінок коливалася в межах 0,55-0,75 м. Випалювальні камери відділялися від горнових решіткою-черенем товщиною 0,25-0,4 м, вирізаною в материк з чотирма люфтами-продухами діаметром 0,07-0,08 м, розташованими навхрест. Краї продухів закінчувалися наліпними валиками діаметром 0,15 м, які перешкоджали безпосередньому контакту посуду з вогнем нижньої камери, чим забезпечувався більш рівномірний випал. Решітка з продухами без опорного стовпа могла часто прогорати і вимагала постійного ремонту. Цим, очевидно, можна пояснити спорудження горну №1 на місці горну №3.

Топкові камери, які розміщувалися під випалювальними мали напівсферичне склепіння і пласке дно. Вони були овальної форми з розмірами 1,15x1 м, 1,2x1 м, 1,9x1 м. Висота їх в середньому становила 0,5 м. Підхід до 2-х горнів був виконаний у вигляді коридору (пригребіще – Винокур) довжиною 5 м, шириною в різних місцях 1,4 – 3 – 1,6 м. У заповненнях горнів знайдено фрагменти і цілі форми давньоруських горщиків⁶.

Двоярусні горни аналогічної конструкції на сільських поселеннях відкриті й на інших територіях Давньоруської держави⁷. Такі горни широко побутували на Північному Кавказі, в Болгарії,

Югославії, Німеччині, що свідчить про життєвість такої конструкції⁸.

Наймасовішим матеріалом, який виходив з гончарних горнів, була кераміка. На поселеннях сільського типу зустрічається значна кількість керамічного матеріалу. Це пояснюється, з одного боку, доброю збереженістю цього матеріалу, а з другого – масовим використанням його ще в далекому минулому. Про широке побутування глиняного посуду на Русі говорять й писемні джерела. Такі властивості, як водонепроникність, порівняно велика стійкість до перемини температури, давали можливість використовувати цей посуд у найрізноманітніших випадках, а повсюдне поширення сировини – глини – робило виготовлення цього посуду доступним для всіх⁹.

Гончарі виробляли в значній кількості різноманітний посуд: прості горщики, горщики з накривками з однією чи двома ручками, миски, глечики, ковші, світильники тощо¹⁰.

В наш час ще не можна сказати, що у нас сформувалася повна уява про сільський глиняний посуд, оскільки сільські поселення до цих пір мало досліджувались і в нашому розпорядженні із селищ є порівняно незначний керамічний матеріал, і той у досить фрагментарному вигляді.

Детальна розробка типології та хронології кераміки з поселень як Сірето-Дністровського межиріччя, так і Русі в цілому – проблема надзвичайно важлива.

Під час розкопок і обстежень відкритих поселень Сірето-Дністровського межиріччя виявлено значну кількість фрагментів, а в окремих випадках (Вікно, ур. Мартинівка, Онут, Чорнівка, ур. Пуста Чорнівка тощо) досліджено кілька закритих керамічних комплексів, які на підставі стратиграфічних даних можна поділити на 3 хронологічні групи:

Група 1 – комплекси рубежу X – XI ст. Хронологічним показником кераміки кінця X – XI ст. є гончарні горщики з різко відігнутими потовщеними вінцями, які часто оформлені у вигляді манжетів. Так, серед матеріалів поселення Графське Поляна поблизу городища Цецин і на поселенні Зелена Липа ур. Заньків досліджено закриті комплекси з гончарною керамікою з манжетоподібними вінцями. Зустрічаються тут і ліпні сковорідки та миски¹¹.

Група 2 – кераміка XII – першої половини XIII ст. Для неї характерною є поява на вінцях горщиків закраїн для накривок. Наприклад, серед керамічного матеріалу Перебиківського городища вони з'являються наприкінці XI ст.¹² Тому археологічні пам'ятки із такою керамікою можна датувати рубежом XI – XII ст.

Група 3. У післямонгольський час, тобто у другій половині XIII ст. характер кераміки на укріплених поселеннях змінюється. З'являються знову ліпні горщики, а також виготовлені на ручному гончарному крузі з поганим випалом і значними

домішками дрібно товченого вапняку та великозернистого піску. Отже, городища, на яких відсутня така кераміка, цілком вкладаються в хронологічні рамки XII – першої половини XIII ст.

Завдяки одержаним археологічним матеріалам, які підтверджують типологічну класифікацію кераміки, розроблену М.В. Малевською і Б.О. Тимошуком стосовно Галицького князівства, Петрашенку В.О. стосовно Правобережної України, і порівнявши їх, можна не тільки розкрити хронологію давніх старожитностей, але й визначити ранні та пізні фази їхнього розвитку і завдяки цьому продатувати розкопані пам'ятки у вузких часових рамках¹³.

За характером оформлення верхньої частини горщики рубежу X – XI ст. можна поділити на 3 основних типи та 6 підтипів.

Тип 1а. Горщики, у яких простий відігнутий назовні вінчик, верхній край котрого косо зрізаний. Зовнішній край в нижній частині має гострий виступ. Шийка висока. У зламі випал двошаровий або тришаровий: чорний, світло-жовтий, темно-жовтий. Глиняне тісто щільне з домішками зернистого польового шпату, грубозернистого піску, дрібною жорстви, дрібних залізистих вкраплень. Посудини цього типу орнаментовані хвилястими лініями по шийці. У одного по зовнішньому краю вінця нанесені косі насічки (рис. 1, 1; 2, 1-3, 7, 12; фото 1, 1, 2,3; 2). Такі вінчики відповідають типу А, за Б.О. Тимошуком, виду 1, за Л.П. Михайлиною, тип VIII-XI, за В.О. Петрашенку, типу 1-3, за

Фото 1. Фрагменти кераміки X – XI ст. з поселень

1, 4 – Ломачинці, ур. Окопи; 2 – Маморниця, ур. Лутарія; 3, 6 – Магала, ур. Барон; 5 – Луковиця; 8-10 – Васловівці, ур. Вила; 11-13 – Зелена Липа, ур. Заньків; 14-16 – Перебиківці, ур. Левада

М.П. Кучерою¹⁴. Цей тип горщиків сформувався в IX і побутував до кінця X ст.¹⁵ Це кераміка так званого «курганного типу». На поселеннях Сірето-Дністровського межиріччя вони відомі в Ломачинцях, Маморниці, Луковиці, Зеленій Липі, Білій, Перебиківцях, Горішніх Шерівцях тощо¹⁶. Аналогічні горщики широко представлені на поселеннях з інших територій, заселених слов'янами¹⁷.

Тип 1б представлений горщиками, у яких простий відігнутий назовні вінчик, верхній край якого потоншений і заокруглений, шийка плавно вигнута, майже не виділяється, а вінця непомітно переходять у похилий бочок (рис. 1, 2, 3; 2, 19). Такі вінчики побутували з X по XIII ст., але їх датування можливе лише при детальному аналізі технологічних прийомів формування посудин цього типу на що свого часу вказав І.Г.Сарачев¹⁸. За його класифікацією, вони належать до типу 1а, за В.О.Петрашенко, такі горщики представляють тип 6, за Б.О.Тимощуком вид А, і тип 1 за М.М. Кучинко, тип V, за А.О.Козловським¹⁹. На поселеннях Сірето-Дністровського межиріччя вони зустрічаються в Горішніх Шерівцях, де датуються другою половиною X – XI ст.²⁰ Для таких вінчиків відсутній наплив, а загладжування направлено від внутрішньої стінки горловини до зовнішньої. Глина добре вимішана з достатньою кількістю польового шпату або дрібнозернистого піску. На денцях видно сліди піщаної підсипки. Аналогічні посудини траплялися й на давньоруських поселеннях X – середини XI ст. на Волині, Подніпров'ї, суміжних з давньоруською державою територіях в Румунії, Молдові, Польщі тощо²¹.

Тип 2а представлений гончарними горщиками, у яких вінчик має форму «правильного манжета» з вертикально зрізаним краєм. Шийка у таких горщиків, як правило, вертикальна. Глина добре ви-

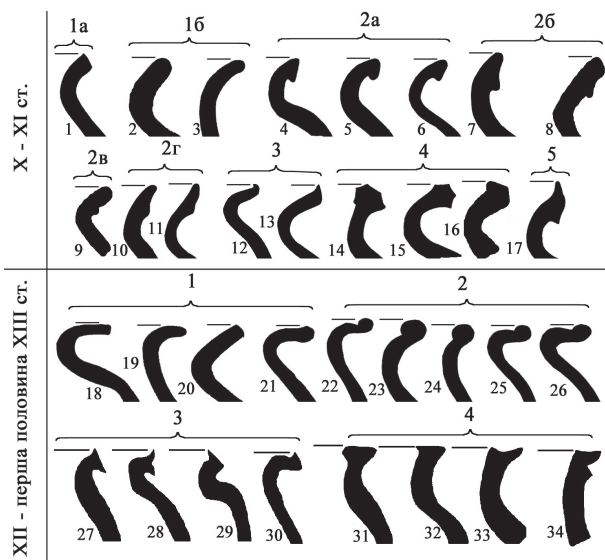

Рис. 1. Основні типи горщиків X – першої половини XIII ст.

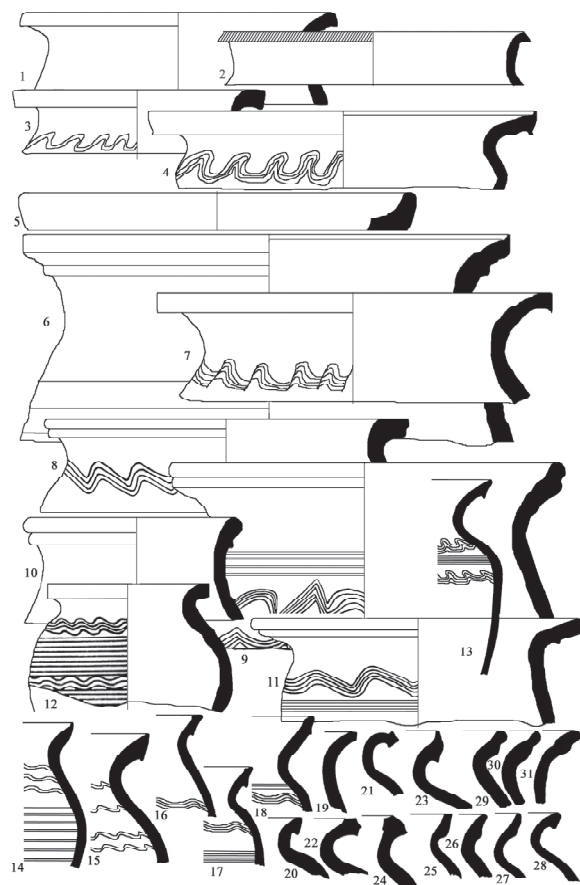

Рис. 2. Основні форми горщиків X – XI ст.

мішана з домішками грубозернистого піску (рис. 1, 4-6; 2, 20). Горщики з таким вінчиком відомі в Горішніх Шерівцях, Коростуватій²². Вони належать до типу 2, за В.О.Петрашенко, тип 8 – за М.П.Кучерою, вид Б – за Б.О.Тимощуком і датуються X – першою половиною XI ст.²³ Вони широко представлені серед слов'яно-руських старожитностей з інших територій²⁴.

У типу 2б вінчики мають добре виражений наплив підпрямокутної форми. Їх зовнішній край у нижній частині має гострий виступ. У них шийка висока, до 2-2,5 см. На внутрішній стороні горщиків видно сліди джгутів загладжених у вертикальному напрямку (рис. 1, 7-8; 2, 16-18, 25-27). Глина добре вимішана з добавками грубозернистого піску, дрібними вкрапленнями залізняку. На зламі черепок дво- або тришаровий. Такі горщики на досліджуваній території траплялися на поселеннях в Перебиківцях, Горішніх Шерівцях, Графській Полянці, Коростуватій²⁵. Належать вони до типу 1, за В.О.Петрашенко; 3 – за І.Г.Сарачевим, 5 – за М.П. Кучерою, виду Б. – за Б.О.Тимощуком, і датуються всіма дослідниками X – серединою XI ст.²⁶ Аналогічні посудини трапляються на багатьох давньоруських поселеннях²⁷.

Тип 2в представлений горщиками з вінчиками у вигляді потовщеного манжету, край якого відігнутий до низу загостреним ребром. Взагалі, на думку Ю.Ю.Моргунова, манжетоподібні вінця є

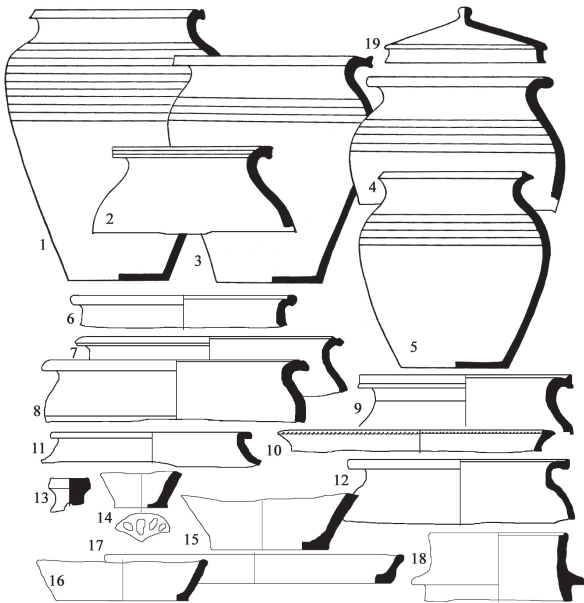

Рис. 3. Основні форми горщиків XII – першої половини XIII ст.

характерною ознакою кераміки X – XI ст.²⁸ Це широкогорлі, зрідка вузькогорлі горщики з шорхатою поверхнею світло-коричневого кольору. Шийка у них висока, слабо вигнута, інколи вертикальна, висотою від основи до зовнішнього зрізу вінця 2 – 2,5 см. Вигин у цей час стає більш різким, випал, як і раніше – нерівномірний, в тісті є значні домішки жорстви. Техніка виготовлення, як і в попередньому типі, джгутова, випал на зламі триколірний. На зовнішній поверхні донець зафіксовані сліди піщаної підсіпки, як це засвідчено у попередньому хронологічному періоді (рис. 1, 9; 2, 11, 13, 15; фото 1, 12, 13). Такі вінця трапляються, в основному, в комплексах другої половини X – середини XI ст. Вони близькі до типів 12-13 – за М.П.Кучерою, тип 4 – за В.О.Петрашенко, тип Б – за Б.О.Тимошуком, тип 4б – за Л.П.Михайлиною, тип 1 – за М.М.Кучинко²⁹. Такі горщики виявлені на поселеннях досліджуваної території в Зеленій Липі, Перебиківцях, Графській Полянці, Горішніх Шерівцях³⁰. Аналогії цих горщиків часто трапляються серед археологічних матеріалів відкритих поселень з інших територій Давньоруської держави³¹.

Тип 2г представлений широкогорлими, зрідка вузькогорлими горщиками з шорхатою поверхнею коричневого кольору. Вінця відігнуті, у них невисока шийка, яка плавно переходить у опуклі бочки, що конічно звужуються до денця. Зовнішній край вінця профільований борозенкою (рис. 1, 10-11; 2, 9-10, 29-31). На поселеннях Сірето-Дністровського межиріччя вони зустрінуті в Зеленій Липі, Горішніх Шерівцях, Перебиківцях тощо³². Такі горщики належать до типу 1 – за М.М.Кучинко, виду Б – за Б.О.Тимошуком³³. Аналогії їм

широко представлені на давньоруських пам'ятках, де датуються X – першою половиною XI ст.³⁴

До типу 3 можна віднести горщики з відтягнутими вінцями, у яких верхній край загострений доверху у вигляді «носика» і загнутий до середини. Вони належать до типу Г – за Б.О.Тимошуком, типу 5 – за Л.П.Михайлиною³⁵. Горщики цього типу виготовлені з добре відмуленої глини з домішками піску. Випал добрий, вигин шийки в одних випадках плавний, в інших – різко переходить у плічка (рис. 1, 12-13; 2, 14). Хронологічно такі горщики побутовували в XI ст.³⁶ Відомі вони на поселеннях Сірето-Дністровського межиріччя в Графській Полянці, Горішніх Шерівцях³⁷. Аналогічні форми горщиків відомі на інших давньоруських пам'ятках³⁸.

Для кераміки рубежу XI – першої половини XII ст. властиве зменшення ширини манжета. Він фактично перетворюється в округле потовщення у вигляді валика, без горизонтальної борозенки і нижньої підрізки, часом набуває підпрямокутної форми.

Тип 4. Вінчик простий. Його зовнішня сторона зрізана у формі ламаної лінії, внутрішня також має гострий уступ, що робить його досить масивним. Шийка плавно вигнута і досить висока 2 – 2,5 см (рис. 1, 14-16; 2, 22, 24). Відомі вони в Горішніх Шерівцях³⁹. Такі вінчики належать до типу 16 – за В.О.Петрашенко, 19 – за М.П.Кучерою⁴⁰. Вони трапляються в комплексах XI – початку XII ст. на інших давньоруських поселеннях⁴¹.

Тип 5 представлений гончарними горщиками з відтягнутими вінчиками, верхній край яких заокруглений і має вигляд «дзьоба», з уступом у нижній частині. Краї манжет таких вінців профільовані у вигляді карниза з двома борозенками, що ділять його на три частини. Вигин шийки в одних випадках плавний, в інших – різко переходить в плічка. З внутрішнього зрізу вінця з'являється закраїна для накривки. У цьому типі з'являється нова техніка моделювання вінця, яка стає панівною у XII – першій половині XIII ст. Ймовірно, це пов'язано з переходом від важкого ручного до ніжного круга, що дозволило гончарю формувати вінець безпосередньо на крузі без попереднього ручного

Фото 2. Горщики X ст.

моделювання, як це робилося в горщиках попередніх типів. Тісто таких горщиків добре відмулене, без видимих крім дрібнозернистого піску домішок. На зламі черепок одношаровий, колір світло-сірий або жовто-рожевий (рис. 1, 17; 2, 4, 6, 23; фото 1, 7, 11). Знайдені такі горщики на поселеннях Васловицях, Зеленій Липі, Горішніх Шерівцях тощо⁴². Вони належать до типу 9 – за В.О.Петрашенко та М.П.Кучери, виду Б – за Б.О.Тимощуком⁴³. Вони досить близькі до галицької кераміки і не характерні для Середнього Подніпров'я⁴⁴. Датуються такі горщики X – серединою XI ст. й зустрічаються на інших давньоруських пам'ятках⁴⁵.

У середині XII ст. у моделюванні верхньої частини горщиків з'являються нові тенденції. Вінця на круто відігнутий шийці стають високими. Вони відхиляються назовні. Фрагменти горщиків XII – першої половини XIII ст., виявлені на відкритих поселеннях Сірето-Дністровського межиріччя можна поділити на 4 основних типи:

Горщики 1-го типу характеризуються простим вінчиком із заокругленим або косо зрізаним краєм без закраїни з внутрішнього боку (рис. 1, 18-21; фото. 3). Вінчики під прямим кутом відхилені назовні і відтягнуті, утворюючи таким чином широку горизонтальну площину. Шийка коротка плавно вигнута або різко переходить у плічко. Черепок на зламі одноколірний, тісто шарувате з домішками значної кількості дрібного піску. Вінця останніх нагадують кераміку IX – X ст. Відсутність нагару і закопченості, висока якість і хороший випал дозволяють припустити, що горщики цього типу слугували як столовий посуд. За класифікацією Б.О.Тимощука, вони належать до виду 4⁴⁶. Дані

Фото 3. Фрагменти горщиків XII – першої половини XIII ст.

посудини відомі з розкопок поселення Горішні Шерівці⁴⁷. Аналогічні посудини виявлені на багатьох поселеннях Галицької землі і давньоруських містах домонгольської Русі в шарах XII – першої половини XIII ст.⁴⁸ Цей тип горщиків, належить до загальноруських.

До другого належать горщики з конусоподібним тулубом, плоским дном, високими плічками, короткою шийкою, часто вертикальною або похилою (рис. 1, 22-26; 3, 4, 6-8). Вінчик масивний округлих обрисів, відігнутий назовні, край якого загнута досередини у вигляді валика, що утворює з внутрішнього боку закраїну для накривки. Горщики цього типу виготовлялися зі щільного тіста з домішками дрібного піску. Випал їх хороший, колір, зазвичай, сірий або коричневий. Тісто на зламі має шарувату структуру. Товщина стінок від 0,3 до 0,8 см. Діаметр вінець коливається в межах 16-18 см, донець 8-14 см. На денцях простежуються сліди підсипки, по краях дна – запливи. Значна частина горщиків покрита ангобом. Це досить поширений тип горщиків для всього XII – першої половини XIII ст. Вони зустрічаються на всій території давньої Русі від південних її районів до півночі, тому їх вважають загальноруською формою горщиків цього часу. Вони належать до типу 14 – за класифікацією В.О.Петрашенко, 17 – за М.П.Кучерою, 7 – за М.М.Кучинко, VI – за А.О.Козловським, виду 1 – за Б.О.Тимощуком⁴⁹. Але у керамічних комплексах Галицької Русі вони становлять незначний відсоток. Посуд цього типу не виявлено на пам'ятках Сірето-Дністровського межиріччя, Галича, Плісеська раніше середини XII ст.⁵⁰ З другого боку, про існування таких горщиків у другій половині XII – середині XIII ст. свідчить їхня наявність у київських житлах, зруйнованих монголо-татарами, та на інших давньоруських і поселеннях⁵¹. На відкритих поселеннях Сірето-Дністровського межиріччя горщики цього типу відомі в с. Кулішівці, с. Зеленіві, ур. Гора, с. Шишківцях, ур. Вигон, с. Лівинцях, ур. Нори, с. Михалковому, ур. Ришинський Яр, с. Вігрянці, ур. Гора, с. Романківцях, ур. Карликів, с. Боянах, ур. Гукеу тощо⁵². Але їхнє відсоткове співвідношення з іншими типами є різним. Чим далі на південний схід від Галича, тим кількість їх зростає. Так, серед керамічних комплексів з культової споруди в с. Галиця горщики першого типу складають 60%⁵³. Аналогічні горщики широко представлені серед керамічного матеріалу з давньоруських поселень інших територій⁵⁴.

Горщики третього типу близькі до попереднього (рис. 1, 27-30; 3, 2-4, 9). Вони теж мають коротку зігнуту або чітко виражену шийку, але відрізняються вінчиком: він дуже короткий, різко відігнутий назовні і край його косо зрізаний, загостреної форми, інколи з виїмкою вздовж нього, рідше з одним або двома виступами. По бічному зрізу вінця зроблено закраїну-гніздо для накривки. Деякі горщики не мають її на внутрішній поверхні вінчика.

Такі горщики належать до типу 19-24 – за М.П.Кучерою, 7 – за М.М.Кучинко, вид 2 – за Б.О.Тимощуком⁵⁵. На поселеннях Галицької Русі, включаючи і давньоруське Сірето-Дністровське межиріччя, посудини другого типу знайдено в значно більшій кількості, ніж усі решта. На відкритих поселеннях досліджуваної території вони становлять 70% від загальної кількості виявлених фрагментів кераміки. Цей відсоток значно зменшується в міру віддалення від Галича. Так, на відкритих поселеннях в районі літописного Кучелмина, що на південно-східній окраїні досліджуваної території горщики цього типу не виявлені. Загалом така кераміка досить широко трапляється на відкритих поселеннях. Вона відома в с. Неполоківцях, ур. Гребля, с. Киселеві, ур. Извор, с. Валяві, ур. Шкароба, с. Припрутті, ур. Стариця; с. Магалі, ур. Кожушна, с. Васловівцях, ур. Вила; с. Рухотині, ур. Долина тощо. Специфічні риси кераміки цього типу дають можливість виділити їх серед аналогічних комплексів XII – першої половини XIII ст. на території давньої Русі. На інших руських землях вони становлять незначний відсоток. За межами Галицької землі їх нема, виняток становить кераміка на Волині (м. Бужеськ), Грудку Надбужному (Польща), Григорівському поселенні (тип 10 – за В.О.Петрашенко)⁵⁶.

До четвертого типу належить незначна група горщиків, яка через відсутність цілих екземплярів не може бути повністю охарактеризована (рис. 1, 31-34; 3, 11). До неї належать посудини, верхній край вінців яких горизонтально зрізаний, трохи відтягнутий назовні, майже завжди із закраїною з внутрішнього боку. Шийка плавно вигнута, рідше чітко виражена, плічка високі, часто сильно виступають назовні порівняно з вінчиком. Серед них переважають посудини великого розміру з діаметром горла до 16 см. Такі горщики могли використовуватися для зберігання запасів харчування. На них не прослідковуються сліди закопченості. Межі поширення посуду III типу, за рідким винятком, також вкладаються в основні кордони Галицького князівства. Вони знайдені у Галичі, на території відкритих поселень Сірето-Дністровського межиріччя – в с. Шишківцях, ур. Вигин, с. Лівинцях, ур. Нори, с. Остриці, ур. Баджура, с. Романківцях, ур. Карликів, с. Дарабанах, ур. Перевалок. Цей тип найбільш характерний для Галицької Русі XII – першої половини XIII ст.⁵⁷ За її межами схожий посуд відомий у Середньому Подніпров'ї, Молдавії, Чехії⁵⁸.

Отже, як видно, кераміка X – першої половини XIII ст. генетично була продовженням ранньослов'янської кераміки. В той же час, протягом XII – першої половини XIII ст. з'явилися нові її форми, збільшився асортимент. Детально розроблена типологія кераміки дозволяє досить точно хронологізувати виявлені артефакти.

¹ Бобринский А.А. Гончарство Восточной Европы. Источники и методы изучения – М.: Наука, 1978. – С.90.

² Тимощук Б.О. Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.). – К.: Наук. думка, 1982. – С. 158.

³ Тимощук Б.О. Вказ. праця. – С.182.

⁴ Тимощук Б.О. Північна Буковина – земля слов'янська. – Ужгород: Карпати, 1969. – С.172.

⁵ Винокур І., Горішний П. Бакота. Столиця давньоруського Пониззя. – Кам'янець-Подільський: Центр поділезнавства, 1994. – С.167.

⁶ Горішний П.А. Гончарний комплекс у с. Бакота // Археологія. – 1984. – №48. – С.45.

⁷ Кучинко М. Волинська земля X – середини XIV ст.: археологія та історія. – Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – С.46; Гончаров В.К. Райковецкое городище. – К.: Изд-во АН УРСР, 1950. – С.119; Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси – М.: Изд-во АН СССР, 1948. – С. 171; Готун І.А. Реконструкції ремісничих та господарських будівель давньоруського поселення Автуниці // Археологія. – 1993. – № 4. – С.60-63; Моця О.П., Орлов Р.С., Коваленко В.П. та ін. Поселення X – XIII ст. біля с. Автуниці // Південно-руське село IX – XIII ст. – К., 1997. – С.40-42; Петрашенко В.А. Древнерусское село (по материалам поселений у с. Григорьевка). – К., 2005. – С.126-128; Козловський А.О. Историко-культурний розвиток Південного Подніпров'я в IX – XIV ст. – К.: Наук. думка, 1990. – С.141-144; Толочко П.П. Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности. – К.: Наук. думка, 1980. – С.139; Матвеева В.И. Горн для обжига посуды на поселении у с. Каменное // КСИА АН СССР. – 1980. – №171. – С.99-103; Оприк В.Г. Сільські поселення Верхнього Подністров'я і Волині // Південно-руське село IX – XII ст. (нові пам'ятки матеріальної культури) – К.: ІЗМН, 1997. – С.149-150; Терський С.В. Лучеськ X – XV ст. – Львів: Вид-во національного ун-ту «Львівська політехніка», 2006. – С.141.

⁸ Петрашенко В.О. Кераміка та гончарна справа // Село Київської Русі. – К.: Шлях, 2003. – С.119; Михеев В.К. Подонье в составе Хазарского каганата. – Харьков: Изд-во при ХГУ «Вища школа», 1985. – С.83; Synkałowski A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wolyńskiego – Warszawa, 1961. – S.168; Rauhut L. Wczesnośredniowieczne materiały archeologiczne z terenów Ukrainy w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie // Materiały wczesnośredniowieczne. – 1960. – T.5. – S.239-240.

⁹ Малым В.А. Производство глиняных изделий // Очерки по истории русской деревни X – XIII вв. – Тр. ГИМ. – М.: Советская Россия, 1959. – Вып.33. – С.123-148.

¹⁰ Рыбаков Б.А. Ремесло древней Руси. – С.354-355.

¹¹ Тимощук Б.О. Давньоруська Буковина. – С.174. – Рис.98.

¹² Тимощук Б.О. Вказ. праця. – С.20-25.

¹³ Малевская М.В., Раппопорт П.П., Тимощук Б.А. Раскопки на Ленковецком поселении в 1967 г. // СА. – 1970. – № 4. – С.112-127; Малевская М.В. К вопросу о керамике Галицкой земли XII – XIII вв. // КСИА АН СССР. – 1969. – Вып. 120. – С.3-14; Тимощук Б.О. Вказ. праця. – С.23-29; Петрашенко В.А. Древнерусское село. – С.50-73.

¹⁴ Тимощук Б.О. Вказ. праця. – С.18; Михайлина Л.П. Населення Верхнього Попруття VIII – X ст. – Чернівці:

Чернівецький державний університет, Буковинський центр археологічних досліджень: Рута, 1997. – С.90; Петрашенко В.О. Слов'янська кераміка VIII – IX ст. правобережжя Середнього Подніпров'я. – К.: Наук. думка, 1992. – С.66-70; Кучера М.П. Кераміка древнього Плісеська // Археологія. – 1961. – Т. 12. – С. 449.

¹⁵ Малевская М.В. Некоторые исторические связи Новогрудка в X в. // КСИА АН СССР. – 1972. – Вып.129. – С.10-14.

¹⁶ Тимошук Б.О. Вказ. праця. – Рис.2, 2, 3; він же. Слов'яни Північної Буковини V – IX ст. К.: Наук. думка, 1976. – Рис.17, 2.

¹⁷ Винокур І.С. Горішній П.А. Вказ. праця. – Рис.90, 1; Кучинко М.М. Давньоруське городище Вал в Надсир'ї. – Луцьк: Вежа, 1996. – С.152; він же. Волинська земля. – Рис.23, 4; Пархоменко О.В. Поселение салтовской культуры у с. Жовтневоє // Земли Южной Руси в IX – XIV вв. – К.: Наук. думка, 1985. – Рис.4, 5; Розенфельдт Р.Л. Кераміка // Древняя Русь. Быт и культура. – М.: Наука, 1997. – Табл.16, 11; Сагайдак М.А. Давньокіївський Поділ: проблеми топографії, стратиграфії, хронології. К.: Наук. думка, 1991. – Рис.42; Петрашенко В.А. Городище Монастирек VIII – X вв. в свете новых исследований // Земли Южной Руси в IX – XIV вв. – К.: Наук. думка, 1985. – Рис.6, 9; Abramowicz A. Ceramica z Cermna nad Huczwa // AP. – 1959. – T.4. – Z.1. – S.160-161; Spinei V. Moldova în secolele XI-XIV. – Chişinău: Universitat, 1994. – P.442-444; Comşa M. Cultura materială veche Românească (Așezările din secolele VIII – X de la Bucov-Ploieşti). – Bucureşti, 1978. – Fig.62, 15.

¹⁸ Сарачев И.Г. Типология венчиков древнерусских горшков Днепровского Левобережья (по материалам Новгород-Северского Поденесья) // Древности Евразии. Сб. научных трудов ГИМ и МГУ. – М., 1997. – С.272.

¹⁹ Сарачев И.Г. Вказ. праця. – С.272; Петрашенко В.А. Древнерусское село. – С.59; Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина. – С.18; Кучинко М.М. Волинська земля. – Рис.23, 2; Козловський А.О. Вказ. праця. – С.77.

²⁰ Тимошук Б.О. Вказ. праця. – Рис.34, 2,8.

²¹ Петрашенко В.А. Вказ. праця. – С.59; Ї ж: Кераміка та гончарна справа // Село Київської Русі (за матеріалами південноруських земель). – К., 2003. – С.114. – Рис.38, 14; Виногородська Л.І. Петрашенко В.О. Нові дослідження давньоруського поселення неподалік с. Григорівка на Дніпрі // Старожитності Південної Русі: III історико-археологічний семінар «Чернігів і його округа в XI – XIII ст.», 15-18 травня 1990 р.: матеріали – Чернігів: Сіверянська думка, 1993. – Рис.3, тип 1; Розенфельдт Р.Л. Вказ. праця. – Табл.16, 5; Кучинко В.В. Вказ. праця. – рис.22, 1; 23, 2; Його ж: Давньоруське городище Вал в Надсир'ї. – С.152; Кучера М.П. Вказ. праця. – С.448; Шекун О.В., Веремейчик О.М. Давньоруське поселення Ліскове. – Чернігів: РВК «Деснянська думка», 1999. – Рис.5, 17; Козловський А.О. Вказ. праця. – С.78-79; Ивакин Г.Ю., Степаненко Л.Я. Раскопки в северо-западной части Подола в 1980-1982 г. // Археологические исследования Киева 1978 – 1983 гг. : сборник научных трудов. – К.: Наук. думка, 1985. – С.87. – Рис.6; Сагайдак М.А. Вказ. праця. – Рис.42; Гупало К.М., Толочко П.П. Давньокіївський Поділ у світлі нових археологічних досліджень // Стародавній Київ. – К.: Наук. думка, 1975. – С.72; Пархоменко О.В. Поселение салтовской культуры у с. Жовтеновоє // Земли Южной Руси в IX – XIV вв. (история и археология): сборник науч. трудов. – К.: Наук. думка, 1985. – Рис.4, 2, 7, 9; Abramowicz A.

Ceramica z Cermna nad Huczwa // AP. – 1959. – T. 4. – Z. 1. – S.176-183; Drewko M. Prace wyhoraliskowe na wczesnosredniowiecznym cmentarzysku kurhanowym we wsi Lipsko, pow. Zamość // SA – 1956. – T.2 – S.82-84; Spinei V. Op. cit. – P.442-444; Comşa M. Op cit. – Fig.69, 11.

²² Тимошук Б.О. Вказ. праця. – Рис.34, 4; 98, 4.

²³ Петрашенко В.А. Древнерусское село. – С.57-58. – Рис.32, 2; Кучера М.П. Вказ. праця. – Рис.106, 8.

²⁴ Кучинко М.М. Волинська земля. – Рис.26; Виногородська Л.І., Петрашенко В.О. Вказ. праця. – С.57. – Рис.2, 7; Шекун О.В., Веремейчик О.М. Вказ. праця. – С.75. – Рис.5, 13; Сагайдак М.А. Вказ. праця. – Рис.42; Пекарская Л.В., Зоценко В.Н. Археологические исследования Древнерусского Вышгорода в 1979-1981 гг. // Археологические исследования Киева 1978-1983 гг.: сб. науч. трудов. – К.: Наук. думка, 1985. – С.129. – Рис.4; Кілієвич С.Р. Дослідження старокиївської гори // Стародавній Київ. – К.: Наук. думка, 1975. – С.32. – Рис.3; Spinei V. Op. cit. – Fig.10, 3.

²⁵ Тимошук Б.О. Вказ. праця. – Рис.8, 1-3; 34, 10; 98, 3; Його ж: Слов'яни Північної Буковини. – Рис.17, 6.

²⁶ Сарачев И.Г. Вказ. праця. – С.271; Кучера М.П. Вказ. праця. – С.449. – Рис.106, 5; Петрашенко В.А. Вказ. праця. – С.57. – Рис.32, 1; Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина. – Рис.4, 4, 5.

²⁷ Виногородська Л.І., Петрашенко В.О. Вказ. праця. – Рис.2, 5; Кучинко М.М. Вказ. праця. – Рис.26, II; Шекун О.В., Веремейчик О.М. Вказ. праця. – С.102. – Рис.32, 30-31; Сагайдак М.А. Вказ. праця. – Рис.42; Томенчук Б., Филичук М. Буківна – літописний Биковен на Дністрі. Другий археологічний шар. VIII – XI ст. (матеріали розкопок 1987-1992 рр.). – Івано-Франківськ: Гостинець, 2001. – Рис.29, 1.

²⁸ Моргунов Ю.Ю. Древнерусские памятники поречья Сулы. – Курск, 1966. – С.3-14.

²⁹ Кучера М.П. Вказ. праця. – С.449; Петрашенко В.А. Вказ. праця. – С.58; Тимошук Б.О. Вказ. праця. – С.18-19; Михайлина Л.П. Вказ. праця. – С.90-91; Кучинко М.М. Вказ. праця. – С.101-102.

³⁰ Тимошук Б.О. Вказ. праця. – С.23, Рис.8, 8; він же. Слов'яни Північної Буковини. – Рис.17, 7.

³¹ Шекун О.В., Веремейчик О.М. Вказ. праця. – С.77. – Рис.5, 11; 8, 19-20; Виногородська Л.І., Петрашенко В.О. Вказ. праця. – С.57. – Рис.2, 30; Кучинко М.М. Давньоруське городище Вал в Надсир'ї. – С.152; Кілієвич С.Р. Вказ. праця. – С.32. – Рис.3; Ивакин Г.Ю., Степаненко Л.Я. Вказ. праця. – С.86. – Рис.6; Сагайдак М.А. Вказ. праця. – Рис.42; Abramowicz A. Op. cit. – S.160-161; Spinei V. Op. cit. – Fig.9, 9.

³² Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина. – Рис.34, 11, 12; Його ж: Слов'яни Північної Буковини. – Рис.17, 3, 4.

³³ Кучинко М.М. Волинська земля. – С.101-102. – рис.22, 8; 23, 1; Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина. – Рис.8.

³⁴ Кучинко М.М. Давньоруське городище Вал в Надсир'ї. – С.152; Шекун О.В., Веремейчик О.М. Вказ. праця. – С.77. – Рис.7, 8; Петегирич В., Павлів Д., Принада І. Поселення X – XI ст. біля с. Черчика на Яворівщині // МДАПВ. – 2005. – Вип.9. – С.286. – Рис.5, 3; Abramowicz A. Op cit. – S.176-183.

³⁵ Тимошук Б.О. Вказ. праця. – С.19; Михайлина Л.П. Вказ. праця. – С.91.

³⁶ Тимошук Б.О. Вказ. праця. – С.19, 23.

³⁷ Тимошук Б.О. Вказ. праця. – Рис.8, 5, 34, 18; Михайлина Л.П. Вказ. праця. – Рис.44, 7.

³⁸ Малевская М.В. Гончарная мастерская первой половины XI ст. в Древнем Галиче // Культура средневековой Руси. – Л.: Наука, 1974. – С.33-38; Ратич О.О. Результаты дослідження древньоруського городища «Замчисько» в м. Судова Вишня Львівської обл. в 1957 – 1959 рр. // МДАПВ. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 1962. – Вип. 4. – С.113-118; Федоров Г.Б. Городище Екимауцы // КСИИМК. – 1953. – Вып. 50. – С.110; Виноградська Л.І., Петрашенко В.О. Вказ. праця. – С.58; Звіздецький Б.А., Петраускас А.В., Польгуй В.І. Нові дослідження стародавнього Іскоростеня // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII – X ст. – К.: Корвін Пресс, 2004. – С.57. – Рис.5.

³⁹ Тимошук Б.О. Вказ. праця. – Рис.34, 5-6.

⁴⁰ Петрашенко В.А. Вказ. праця. – С.61; Кучера М.П. Вказ. праця. – С.449

⁴¹ Блажевич Н.В. Керамика Ржищевского комплекса XI – XIII вв. // Древнерусская керамика. – М., 1992. – С.32. – Рис.7; Шекун О.В., Веремейчик О.М. Вказ. праця. – С.111. – Рис.41, 18; Кілієвич С.Р. Вказ. праця. – С.33. – Рис.4; Пекарская Л.В., Зоценко В.Н. Вказ. праця. – Рис.4. Калюк О.П., Сагайдак М.А. Склад керамічної продукції XII ст. з київського Подолу // Археологія. – 1988. – Вип.61. – С.37. – Рис.2, 15; Виноградська Л.І., Петрашенко В.О. Вказ. праця. – С.57. – Рис.2, 9-16; Томенчук Б., Филипчук М. Вказ. праця. – Рис.29, 3.

⁴² Тимошук Б.О. Вказ. праця. – Рис.34, 14.

⁴³ Петрашенко В.А. Вказ. праця. – С.59; Кучера М.П. Вказ. праця. – С.449. – Рис.106, 9; Тимошук Б.О. Вказ. праця. – Рис.4, 7.

⁴⁴ Петрашенко В.А. Вказ. праця. – С.59.

⁴⁵ Томенчук Б. Археологія некрополів Галича і Галицької Русі. Одержавлення. Християнізація. – Івано-Франківськ: Гостинець, 2006. – С.270; Виноградська Л.І., Петрашенко В.О. Вказ. праця. – С.58. Шекун О.В., Веремейчик О.М. Вказ. праця. – С.55; Ивакин Г.Ю., Степаненко Л.Я. Вказ. праця. – С.86. – Рис.6; Кілієвич С.Р. Вказ. праця. – С.33. – Рис.4; Кучинко М.М. Давньоруське городище Вал. – С.152; Прищепка Б.А., Нікольченко Ю.М. Муравийське городище. – Маріуполь: Рената, 2001. – Рис.23, 2.

⁴⁶ Тимошук Б.О. Вказ. праця. – Рис.13, 4.

⁴⁷ Тимошук Б.О. Вказ. праця. – С.61-62. – рис.34, 17-25.

⁴⁸ Тиханова М.А. Днестровско-Волынский отряд Галицко-Волынской экспедиции // КСИИМК. – 1960. – Вып.79. – С.39-83; Моця О.П., Орлов Р.С., Коваленко В.П. Вказ. праця. – С.59. – Рис.23, IV; Малевская М.В. К вопросу о керамике Галицкой земли XII – XIII вв. // Рис.3, 8-14; Ї ж: К вопросу о локальных вариантах керамики западнорусских земель XII – XIII вв. // КСИИМК. – 1971. – Вып. 125. – С.32. – Рис.7, 3; Сагайдак М.В. Вказ. праця. – С.111; Пекарская Л.В., Зоценко В.Н. Вказ. праця. – С.129-130. Винокур І.С., Горішній П.А. Вказ. праця. – Рис.95. Джеджора О. Рятівні дослідження галицького підгороддя // Studia archaeologica. – 1993. – №1. – С.65. – Рис.5, 12; Томашевський А.П. Археологічні дослідження літописного Вручого в Овруцькому проєкті // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII – X ст.: збірка наукових праць. – К.: Корвін Пресс, 2004. – С.275. – Рис.7, об.7; Звіздецький Б.А., Петраускас А.В., Польгуй В.І. Вказ. праця. – С.59. – Рис.6; Вільшанська О.Л. Дослідження давньоруських об'єктів на околицях с. Сокіл на Середньому Дністрі // Археологія. – 1988. – Т.61. – С.85-90. – Рис.2, 1.

⁴⁹ Петрашенко В.А. Вказ. праця. – С.60-61. – Рис.32, 13-14; Кучера М.П. Вказ. праця. – С.449. – Рис.106, 17;

Кучинко М.М. Волинська земля. – С.103; Козловський А.О. Вказ. праця. – С.79; Тимошук Б.О. Вказ. праця. – Рис.13, 1.

⁵⁰ Кучера М.П. Древній Пліснеск. – С.50; Малевская М.В. К вопросу о керамике Галицкой земли. – С.8.

⁵¹ Кучера М.П., Горишний П. А. Раскопки городища XII – XIII вв. у с. Старая Ушица // Археологические памятники Среднего Поднестровья. – К.: Наук. думка, 1983. – С.62-96; Моргунюв Ю.Ю. Два городища IX – XIII вв. на р. Ромен в Посульї // КСИИМК. – 1982. – Вып.171. – С.65-71; Винокур І.С., Журко О.І., Мегей В.П. та ін. Літописний Губин XII – XIII ст. Болохівська земля. – Київ. – Кам'янець-Подільський – Старокостянтинів, 2004. – Рис.64, 2, 8, 20.

⁵² Тимошук Б.О. Вказ. праця. – Рис.11, 5; Малевская М.В. Вказ. праця. – С.6.

⁵³ Пивоваров С., Чеховський І. На Дністрі на «Україне Галичской» (матеріали та дослідження Дністровської комплексної археологічно-етнографічної експедиції ЧДУ в селі Галиця Сокирянського району Чернівецької області). – Чернівці: Місто, 2000. – С.48. – Рис. 22, II.

⁵⁴ Виноградська Л.І., Петрашенко В.О. Вказ. праця. – С.58. – Рис.2, 59-61; Шекун О.В., Веремейчик О.М. Вказ. праця. – С.111. – Рис.57, 21; Моця О.П., Орлов Р.С., Коваленко В.П. Вказ. праця. – С.59. – Рис.23, 45; Прищепка Б.А., Нікольченко Ю.М. Літописний Дорогобуж в період Київської Русі. – С.53; Винокур І.С., Горішній П.А. Вказ. праця. – Рис.96; Винокур І.С., Журко О.І., Мегей В.П. та ін. Вказ. праця. – Рис.54, 7; Терський С.В. Лучеськ. – Рис.117, 2-3; Пекарская Л.В., Зоценко В.Н. Вказ. праця. – С.130.

⁵⁵ Кучера М.П. Вказ. праця. – С.449. – Рис.106, 19-23; Кучинко М.М. Вказ. праця. – С.103; Тимошук Б.О. Вказ. праця. – Рис.13, 2.

⁵⁶ Раппопорт П.А. Из истории Южной Руси XI – XII вв. // История СССР. – 1966. – № 5. – С.113-116; Малевская М.В. Вказ. праця. – С.8; Петрашенко В.А. Вказ. праця. – С.60.

⁵⁷ Винокур І.С., Журко О.І., Мегей В.П. та ін. Вказ. праця. – Рис.75, II, 20; Терський С.В. Вказ. праця. – Рис.116; Джеджора О. Вказ. праця. – Рис.6, 6; Томенчук Б. П. Вказ. праця. – Рис.39, 2; 98, 4; Ратич А.А. Древнерусский могильник в с. Копачинцы Станиславской области // КСИИМК. – 1955. – Вып.4. – С.25-26.

⁵⁸ Федоров Г. Б., Чеботаренко Г. Ф. Памятники древних славян VI – XIII ст. Археологическая карта Молдавской ССР. – Кишинев: Штиинца, 1974. – Вып.6. – С.53-100; Древнерусские поселения Среднего Поднепровья. (археологическая карта) / [М. П. Кучера, О. В. Сухобоков, С. А. Беляева и др.]. – К.: Наук. думка, 1984. – Рис.1, 28; Kovan J. Archeologiku vuskym v hradistku u Davle // Archeologické rozhledy. – 1956. – R.VIII. – С.3. – Р.337-386. – Rys. 172, 3, 7, 13.

**Игорь Возный
(Черновцы)**

**Гончарное дело и кухонные горшки
сельского населения на территории между
Вархним Сиретом и Средним Днестром
в X – первой половине XIII ст.**

В статье рассматриваются вопросы развития гончарного дела на сельских поселениях X – первой половины XIII ст., в частности конструкции гончарных двухкамерных печей с вертикальной подачей

горячего воздуха через теплоотводные каналы без опорного столба и основные типы керамики, которую на основании стратиграфических данных можно разделить на три хронологических периода. Описываются: простые горшки, горшки с крышкой с одной или двумя ручками, миски, корчаги, кринки, кувшины, светильники и тому подобное.

Ключевые слова: столовая посуда, облицовочная плитка, изразцы, гончарная печь, шамот, жорства, мелкозернистый песок, гончарный круг, каолиновая глина.

Ihor Voznyi
(Chernivtsi)

The Potter Business and Rural Kitchen Pots on the Area Between Upper Siret and Middle Dniester in the 10th – Beginning of 13th Centuries

The article deals with problem of development of potter business in the rural settlements in the X – beginning of XIII centuries. In the article were investigated constructions of potter double chamber stoves with vertical submission of hot air through heat sink channels without supporting post and main kinds of ceramics that may be divided on three chronological periods on the stratigraphic bases. Potters had prepared different crockery, for example simple pots, bowls, ladles, lamps.

Key words: tableware, tile, stone tile, potter stove, buckthorn, small-grained sand, potter's wheel, kaolin clay.

УДК: 94(477)

Василь Ботушанський
(Чернівці)

З ІСТОРІЇ БУДІВНИЦТВА ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ У ПІВНІЧНІЙ ЧАСТИНІ БУКОВИНИ (XVI – ПОЧАТОК XX ст.)

У статті досліджується недостатньо вивчене питання будівництва церковних храмів у північній частині Буковини у часи пізнього середньовіччя і нового часу, значення цих духовних осередків для утвердження загальнолюдських норм співжиття.

Ключові слова: церква, храм, будівництво, будівельний матеріал, церковний комітет, церковна громада, проект.

Населення Буковини, як й інших суміжних земель у часи середньовіччя і в новий період історії, в абсолютній більшості було віруючим. Тривалий час переважну частину буковинської людності становили православні віруючі, до яких належали українці і молдавани (з середини XIX ст. – румуни). З прибуттям на Буковину представників інших конфесій частка православних дещо скорочувалася, що простежується за австрійською статистикою

народонаселення. Приміром, у 1857 р. із 447095 чол. населення краю православні становили 78,8%, римо-католики – 9,5%, іудеї – 6,5%, греко-католики – 2%, євангелісти – 2%, вірмено-католики – 0,5%, інші – 0,7%¹. За переписом 1910 р. із 80098 чол. православні становили 68,4%, іудеї – 12,9%, римо-католики – 12,3%, греко-католики – 3,3%, євангелісти – 2,6%, вірмено-католики – 0,1%, росіяни-старообрядці – 0,4%, атеїсти (62 чол.) – 0,008%².

Наявність переважаючого віруючого населення у всіх населених пунктах потребувала спеціальних приміщень, де б віруючі могли зібратися у будь-який час, за будь-якої погоди на богослужіння, відправлення різних церковних обрядів. У зв'язку з тим, що тривалий час тут переважаючою була православна конфесія, відповідною була й архітектурно-художня стилістика православних храмів: спочатку церкви невеликих розмірів хатнього типу з трьома хрестами наверху, згодом більші, дерев'яні чи з твердого матеріалу з кількома банями, куполами, хрестами. Представники інших конфесій зводили культові споруди з характерними ознаками відповідних архітектурних вирішень.

Зважаючи на масштабність проблеми, обмежимося в основному показом динаміки будівництва православних храмів (без характеристики архітектурних стилів) у сільській місцевості, містечках і невеликих містах, без крайового міста Чернівців, культові споруди яких уже знайшли висвітлення у численних публікаціях³. Такий своєрідний хронологічний реєстр будівництва церков у північній частині Буковини (нині – Чернівецька обл.) може становити певний інтерес для краєзнавців, учителів історії, студентів та ін.

З метою економного викладу досить об'ємного матеріалу вважаємо за можливе однотипні назви, що часто трапляються в тексті, подавати скорочено: «м'який матеріал» – м.м., «твердий матеріал» – т.м., «церковний комітет» – ц. к-т, «церковна громада» – ц. г-да, «Православний релігійний фонд Буковини» – р.ф., «село» – с., «місто» – м., «містечко» – м-ко, поміщик – п-к, число, місяць, рік – цифрами. Щоб зорієнтуватися читачеві, де нині знаходиться той чи інший населений пункт, подаються скорочено назви сучасних районів: Вижницький – В.р., Герцаївський – Гр.р., Глибоцький – Гл. р., Заставнівський – З.р., Кіцманський – К.р., Новоселицький – Н.р., Путильський – П.р., Сторожинецький – С.р.

Питання будівництва православних храмів на Буковині викликало у різний час певний інтерес як професійних істориків⁴, так і представників духовенства, архітекторів, мистецтвознавців, представників туристичної галузі, краєзнавців⁵, журналістів⁶, у незначній мірі знайшло відображення в узагальнюючих історичних працях⁷. І хоч уже дещо зроблено дослідниками з цієї проблематики, бракує більш-менш систематизованого викладу матеріалу у спеціальному дослідженні. Пропонована